

УДК 58.006

Шапошникова А.О.^{1,2)}, Мойсієнко І.І.¹⁾, Пономарьова А.А.¹⁾

**ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ПЕРСПЕКТИВНОГО
РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ
«ДОЛИНА КУРГАНІВ» (ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)**

¹⁾ Херсонський державний університет
м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27;
moysiienko@i.ua, ponomareva.pzf@gmail;

²⁾ Національний природний парк «Джарилгацький»
Херсонська обл., м. Скадовськ, вул. Володарського, 1;
shaposhnikova.nastya@yandex.ru

Ключові слова: кургани, созофіти, оселища, регіональний ландшафтний парк, історичний заповідник.

Одним з найважливіших екологічних завдань будь-якої країни є збереження біорізноманіття рослинного та тваринного світу, насамперед, на природно-заповідних територіях. Створенню об'єктів природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) має передувати потужна наукова праця, направлена на надання всебічної характеристики досліджуваної території.

Метою дослідження є створення комплексного підходу до охорони природних оселищ та оселищ, які представлені на історико-культурних пам'ятках, а саме – на курганах. Багатогранний підхід до опису рослинних угруповань, особливо з використанням загальноєвропейських методик опису дозволить надати більше вагомих аргументів для заповідання територій. Співпраця з науковцями із суміжних напрямлень – археологами та істориками (враховуючи специфіку досліджень) допоможе розширити межі дослідження та досягнути спільної глобальної мети – збереження культурного та природного багатств країни для майбутніх поколінь. Авторами наведено результати флористичних досліджень унікальної курганної групи біля Ягорлицької затоки та оточуючої її території.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження проводилися протягом 2004-2014 років. В ході польових досліджень проводилось натурне обстеження території, особливу увагу було приділено угрупованням, які входитимуть до заповідних ділянок проєктованого регіонального ландшафтного парку «Долина курганів» (далі – РЛП) та типовим угрупованням, які репрезентують видове різноманіття приморської рівнини.

В процесі досліджень були використані стандартні групи методів: аналітичний та картографічний методи, метод польових досліджень, який дозволив дослідити природні умови регіону дослідження, зокрема проаналізувати рослинний склад досліджуваної території.

В камеральних умовах було здійснено обробку гербарного матеріалу (гербаризацію та інсерацію), а також визначення належності описаних оселищ до існуючих класифікаційних одиниць програми «Emerald network» («Смарагдова мережа») та створення нових одиниць за аналогічною схемою (Определитель высших растений., 1987; Оселищна концепція збереження., 2012; Робоча неповна версія., 2012).

РЛП «Долина курганів» планується створити на території природних пасовищ в Голопристанському районі Херсонської області (південно-західна частина) між селами Іванівка на півночі та Очаківське, Вільна Дружинка, Індустріальне, Садове та Пам'ятне на півдні.

Згідно фізико-географічного районування досліджувана територія знаходиться на південному заході Східноєвропейської рівнини, у Нижньодніпровській сухостеповій області Дніпровської терасово-дельтової рівнини, що належить до Причорноморської південностепової провінції, яка є складовою Степової зони, Нижньодніпровської сухостепової області Дніпровської терасово-дельтової рівнини. Нижньодніпровська терасово-дельтова область являє собою акумулятивну слабохвилясту рівнину на лівобережжі р. Дніпро.

За геоботанічним районуванням територія області відноситься до смуги Полиново-злакових (Пустельних полиново-типчакowo-ковилowych) степів Приазовсько-Чорноморської степової підпровінції Причорноморської (Понтичної) степової провінції Європейсько-Азіатської степової зони (області) (Національний атлас України, 2008).

В південно-західному напрямку межує з Ягорлицькою затокою, на півдні – з сільськогосподарськими полями на місці типчакowo-ковилowych степів, а також Нижньодніпровськими пісками обмежена на півночі (Іванівська арена) і сході (Збур'ївська арена). Інтерес представляє унікальне географічне положення в давній долині Дніпра.

Геологічну основу сучасних ландшафтів урочища утворюють піщані відклади, лесоподібні супіски і суглинки. Піщано-суглинкова товща алювіальних відкладів залягає на вапнякових та піщано-глинистих неогенових породах. Піщаний покрив слабохвилястої низовинної рівнини також впливає на місцеві кліматичні умови, що проявляється зокрема в посиленні відмінностей річного і, особливо, добового ходу температур повітря і ґрунту, посушливості через швидке просочування вологи углиб піщаного покриву (Географічна енциклопедія України, 1993).

Ґрунти на досліджуваній території представлені солончакami та солонцями в комплексі з каштановими солонцюватими ґрунтами і дерново-піщаними ґрунтами в східній частині урочища. В системі ґрунтового-географічного районування територію можна віднести до сухостепової зони темно-каштанових і каштанових ґрунтів.

Річна сума опадів не перевищує 350 мм, а випаровуваність становить 750-800 мм. Стік майже повністю підземний, тому постійних водотоків тут нема (Географічна енциклопедія України, 1993).

Гідрографічна сітка представлена солоними озерами природного походження. Найбільше озеро Оджиголь із зафіксованою площею водної поверхні 3,4 км². Озеро знаходиться у віддаленні від солоних морських вод в центрі піщаних кучугур поблизу соснового лісу. Поряд розташовані два менших озера – Півнів та Рибальчанське (Бойко та ін., 1998; Бойко, 2001).

В цілому, досліджувана приморська долина репрезентує типову рослинність солончаків, полинових степів та залишки типчаково-ковилових степів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Перші згадки щодо рослинності та ландшафтів приморської долини зустрічаються в роботах Й. К. Пачоського (1904). В нарисі рослинності Дніпровського повіту видатний вчений наводить перелік місцевостей, які були ним обстежені, в якому ми знаходимо згадку щодо озера Оджиголь (в авторській інтерпретації – Аджиголь) та села Іванівки біля Ягорлицької затоки. Наведені ним дані були дуже фрагментарними, зокрема, вказується низка видів: *Festuca ovina*, *Stipa cappilata* та *Carex stenophylla* (Пачоский, 1904). Також у другому томі Флори УРСР наводиться місцезнаходження *Allium regelianum* – на південь від озера Оджиголь (Флора УРСР, 1950).

Щодо сучасних досліджень протягом 2004 до 2012 років вони були спрямовані на вивчення фіторізноманіття курганів (звідси і запропонована Мойсієнком І.І. назва – «Долина курганів») (Moysiienko, Sudnik-Wójcikowska, 2006), інвазії *Elaeagnus angustifolia* (Moysiienko, Sudnik-Wójcikowska, Slim, Moraczewski, 2009), інвентаризацію флори урочища (Мойсієнко, Шапошникова, 2013), дослідженню оселищ урочища (див. нижче), питанням охорони урочища (Мойсієнко, 2006; Мойсієнко, Шапошникова, 2013, 2014а, 2014б; Moysiienko, Shaposhnikova, Sudnik-Wójcikowska, Dembicz, 2013).

На території урочища рослинність представлена полиновими степами та залишками типчаково-ковилових, геміпсамофітними луками, глікофітними луками, солонцями, солончаками, синантропними угрупованнями.

Рослинний покрив полинового степу має мозаїчну структуру. В межах досліджуваної території полинові стеги приурочені до плакорного підвищення в південно-східній частині урочища. Домінантом є *Poa bulbosa*, субдомінантами – *Artemisia austriaca* та *Artemisia santonica*. Також характерними злаками для цього типу рослинності є *Bromus squarrosus* та *Elytrigia elongata*. Різотрав'я представлено *Achillea euxina*, *Eryngium campestre*, *Potentilla recta*, *Vicia tenuifolia*. Галофітними напівчагарничками, які формують полиновий степ є *Artemisia santonica*, *Camphorosma mospeliaca* та *Kochia prostrata*. Серед багаторічних галофітів

домінує *Limonium gmelini* та нерідко зустрічається однорічна *Bassia sedoides*. Синантропна фракція представлені *Berteroa incana*, *Sysimbrium loeselii*. Синтаксономічні одиниці полинових степів представлені класом *Limonio meyeri-Artemisietea*, що приурочений до припіднятих ділянок, які не затоплюються, та низки курганів у західній частині урочища.

Степова ксерофітна рослинність, яка зберіглася на схилах високих курганів, представлена домінуючими злаками класу *Festuco-Brometea*: *Festuca valesiaca*, *Stipa capillata*, *Agropyron pectinatum* та *Poa bulbosa*, характерними видами різнотрав'я є *Artemisia austriaca*, *Convolvulus lineatus*, *Jacobaea borysthena*, *Marrubium peregrinum*, *Verbascum blattaria*, *Onosma tinctoria*, синантропна рослинність представлена *Convolvulus arvensis*, *Consolida paniculata*, *Bromus squarrosus*. Значну роль в рослинному покриві відграють ефемери (*Cerastium glutinosum*, *Medicago minima*, *Trigonella monspeliaca*, *Veronica verna*, *Vicia lathyroides*) та ефемероїди (*Gagea ucrainica*, *Ficaria verna*, *Muscari neglectum*, *Ornithogalum kochii*). На схилах курганів досить рясно зростає *Limonium gmelini*; підніжжя, в залежності від ступеню ізольованості та розміру кургану, представлено більш галофітизованим спектром рослинності – *Atriplex tatarica*, *Cynodon dactylon*, *Plantago salsa*, *Polygonum novoascanicum* (Определитель высших растений., 1987; Пачоский, 190). Верхівки курганів, як правило, зайняті полиново-степовими угрупованнями з домінуванням *Agropyron pectinatum*, *Camphorosma monspeliaca* та *Kochia prostrata*.

Геміпсамофітні луки займають східну частину території (дещо припіднята ділянка), де переважають угруповання *Carex colchica* та *Scirpoides holoschoenus*, в яких в якості різнотрав'я представлені *Astragalus sulcatus*, *Erigeron podolicus*, *Convolvulus lineatus*, *Scabiosa ucrainica*. На більш порушених ділянках відмічені *Atriplex tatarica*, *Eragrostis minor*, *Daucus carota*. В зниженнях домінує *Phragmites australis*.

Глікофітні луки. Серед домінантів представлені кореневищні та дернинні злаки: *Puccinellia fominii*, окремими скупченнями зростають *Elytrigia elongata* та *Festuca regeliana*. Субдомінантом є *Atriplex pedunculata*. Періодично рівнинні лучні ділянки перериваються опрісненими пониженнями, де домінантами є *Plantago cornuti*, *Iris halophila*, *Mentha aquatica*, *Rhinanthus songaricus*. Решта рослинності представлена дернинними злаками: *Festuca regeliana*, кореневищними – невеликими за площею заростями *Phragmites australis*, і значними – *Cynodon dactylon*. Склад рослинності варіюється від представників лучного типу (*Geranium collinum*, *Ononis arvensis*, *Teucrium scordium*) до галофітів (*Limonium gmelini*, *Odontites salina*) та видів, які за екологічними особливостями відносяться до декількох типів рослинності – *Cichorium intybus*, *Daucus carota*, *Galium verum*, *Lotus ucrainicus*, *Taraxacum bessarabicum*. Нерідко зустрічаються молоді особини *Elaeagnus*

angustifolia. Клас *Festuco-Puccinellietea* представлений рослинністю глікофітних лук з помірним режимом зволоження, а саме домінуючими видами є *Festuca regeliana*, *Puccinellia distans*, *P. fominii*, *P. gigantea*. В окремих оселищах – смуги рослинності вздовж струмків, які утворені за рахунок вітрових нагонів води із затоки, домінантом також є *Puccinellia gigantea*, домінантом другого порядку є *Elytrigia elongata*, спорадично зустрічаються *Limonium gmelini*, *Tripolium vulgare*. Угруповання періодично зволожуваних (за рахунок атмосферних опадів та вітрових нагонів) засолених лук представлені домінуючими видами класу *Asteretea tripolium*: *Tripolium vulgare*, *Scorzonera parviflora*, *Juncus gerardi*, *Puccinellia distans*, *P. fominii*.

Рослинність солончаків представлена галофітами – *Atriplex verrucifera*, *A. pedunculata*, *Bassia hirsuta*, *B. sedoides*, *Halocnemum strobilaceum*, *Salsola soda*, *Salicornia prostrata* (вони ж і є домінантами). Менше у відсотковому відношенні займають *Artemisia santonica*, *Crypsis aculeata*, *Camphorosma annua*, *Franekenia hirsuta*, *Limonium gmelini*, *Petrosimonia oppositifolia*, *Plantago salsa*, *Puccinellia fominii*. До періодично зволожуваних солончакових плакорів віддалених від узбережжя, приурочений клас *Bolboschoenetea maritime*, едифікаторами є *Bolboschoenus maritimus*, *Tripolium vulgare*, також зростають *Puccinellia distans*, *Schoenoplectus tabernaemontanii*. Рослинність класу *Thero-Salicornietea strictae* приурочена до мулистих солончакових ділянок вздовж узбережжя та по берегах солоних озер і представлена угрупованнями однорічників: *Salicornia prostrata*, *Suaeda salsa*, *Petrosimonia oppositifolia*. Угруповання багаторічних сукулентів поширені в східній частині урочища безпосередньо біля солоних озер та займають простір періодично зволожуваних солончаків навколо озер. Домінуючими видами рослинності представленого на цій території класу *Salicornietea fruticosae* є *Halocnemum strobilaceum*, *Limonium bellidifolium*, *Artemisia santonica*.

Також серед солончакових масивів зустрічаються стовпчасті солонці, які являють собою округлі підвищення (перепад приблизно 0,2 м) і відрізняються від солончаків співвідношенням галофітів: домінують *Camphorosma monspeliaca* та *Limonium gmelini*, *Crypsis aculeata*, *Elytrigia elongata*, *Artemisia santonica*, *Plantago salsa*, *Petrosimonia oppositifolia*, *Bromus squarrosus*, *B. wolgensis*, *Puccinellia distans*. На деяких подібних ділянках можна простежити чіткий розподіл: всередині домінує *Camphorosma monspeliaca*, а по краях солонця – *Agrostis gigantea* або *Aeluropus littoralis*.

На солонцях зростають переважно кріногалофіти та невелика частка глікогалофітів: *Limonium bellidifolium*, *Frankenia hirsuta*, *Bassia sedoides*, *Artemisia santonica*. В незначних зниженнях, які заливаються водою під час атмосферних опадів, домінує *Phragmites australis* та *Artemisia santonica*,

Atriplex pedunculata, *Limonium bellidifolium*, *Limonium gmelini*, *Tripolium vulgare*, *Salicornia prostrata*.

Синантропна рослинність приурочена до околиць ґрунтових та асфальтованих доріг, пасовищ, лісосмуг. Рослинний покрив цих оселищ представлений *Artemisia marschalliana*, *Euphorbia seguieriana*, *Iva xanthifolia*, *Marrubium peregrinum*, *Polygonum novoascanicum*, *Tanacetum vulgare*, *Xanthium albinum*. Деревна рослинність представлена *Elaeagnus angustifolia*. Угруповання класу *Polygono arenastri-Poetea annua* з домінуванням *Polygonum aviculare*, *P. novoascanicum* та *Plantago lanceolata* приурочені до узбіччя доріг, ділянок зі слітизованими (внаслідок випасу худоби) ґрунтами. Представники класу *Stellarietea mediae*: *Anthemis ruthenica*, *Sysimbrium loeselii*, *Berteroa incana* та *Convolvulus arvensis* зростають вздовж доріг та в перелогах, в лісосмугах. Рослинність класу *Chenopodietea* представлена переважно угрупованнями з домінуванням *Atriplex tatarica*, *A. sagitata*, *Chenopodium album* та *Bromus squarrosus* на занедбаних пасовищах (Дубина, 2007; Соломаха, 2008).

Нажаль, на даній території спостерігається інвазія *E. angustifolia*. Було виявлено, що антропофітів на ділянках з *E. angustifolia* на порядок більше, ніж на ділянках без нього. Тут відмічені нітрофільні рослини з найвищими показниками трофності (*Solanum nigrum*, *Galium aparine*, *Chenopodium strictum*, *Chenopodium album*). Подібна сукцесія обумовлена: по-перше, затіненням від крони маслинки і, по-друге, на її коренях живуть симбіотичні бактерії, які фіксують азот, що призводить до перенасичення ґрунту азотом. Проникаючи в природні на відновлені пустельностепові угруповання *E. angustifolia* викликає евтрофікацію, яка призводить до деградації природної рослинності, при цьому відбувається локальне випадіння видів місцевої флори та, навпаки, проникнення нітрофільних бур'янів (Moysiukenko and all, 2009).

В межах приморської долини нами було застосовано програму для обліку та надання характеристики оселищам – «Смарагдова мережа». Код оселища було створено як продовження головних класифікаційних одиниць, а назву запропоновано аналогічно вже існуючим типам оселищ в інших біогеографічних одиницях. Структура опису відповідає оригіналу.

15.A2321 Східнопонтичні глікофітні луки з домінуванням *Iris halophila*

Iridetum halophilae

Глікофітні луки в межах приморської долини на місці прадавнього русла річки Дніпро (північне узбережжя Чорного моря) з прісноводними пониженнями та купинами, де домінантами є *Plantago cornuti*, *Iris halophila*, *Mentha aquatica*, *Rhinanthus songaricus*, а також зростає *Festuca valesiaca*, *Festuca regeliana*, *Astragalus sulcatus*, *Achillea euxina*, *Limonium gmelini*, *Geranium collinum*, *Ononis arvensis*.

15.A2331 Східнопонтичні солонцеві западини із домінуванням *Bolboschenus maritimus*

Солонцева рівнина в межах приморської долини на місці прадавнього русла річки Дніпро (північне узбережжя Чорного моря) з невеликим пониженням, періодично затоплюється за рахунок атмосферних опадів. В угрупованнях домінує *Bolboschenus maritimus* з *Atriplex tatarica*, *Elytrigia elongata*, *Xanthium albinum*, *Phragmites australis*.

15.A2332 Східнопонтичні солонцеві западини з домінуванням *Cynodon dactylon*

Солонцюваті луки в межах приморської долини на місці прадавнього русла річки Дніпро (північне узбережжя Чорного моря), які розвинулися в незначних зниженнях із періодичним затопленням. Домінантом є *Cynodon dactylon*, поряд з яким зростають *Juncus gerardii*, *Elytrigia repens*, *Potentilla argentea*, *Limonium gmelini*, *Polygonum novoascanicum*, *Bassia sedoides*, *Artemisia austriaca*.

15.A2333 Східнопонтичні солонцеві западини з домінуванням *Puccinellia*

Трав'янисті моновидові угруповання *Puccinellia gigantea* та *Pulccinellia distans* в поєднанні з галофітами *Limonium gmelini*, *Tripolium vulgare*, *Atriplex pedunculata*, *Salsola soda*, *Elytrigia elongata* в межах приморської долини на місці прадавнього русла річки Дніпро (північне узбережжя Чорного моря).

15.A2341 Східнопонтичні солончакові угруповання з домінуванням *Petrosimonia*

Petrosimonietum oppositifoliae

Солончакові або солонцюваті-солончакові угруповання приморської долини на місці прадавнього русла річки Дніпро (північне узбережжя Чорного моря) представлені домінантами *Petrosimonia oppositifolia* та *Pulccinellia distans*, *Pulccinellia gigantea* в поєднанні з *Atriplex verrucifera*, *Camphorosma monspeliaca*, *Artemisia santonica*, *Elytrigia elongata*, *Limonium gmelini*, *Atriplex tatarica*, *Salicornia prostrata*.

15.A2342 Східнопонтичні солончакові угруповання з домінуванням *Camphorosma monspeliaca*

Camphorosmetum monspeliacae

Солончакова рівнина зі стовпчастими солонцями, де домінантом є *Camphorosma monspeliaca* (зосереджена в центрі кіл) в поєднанні з *Limonium gmelini*, *Crypsis aculeata*, *Elytrigia elongata*, *Artemisia austriaca*, *Plantago salsa*, *Camphorosma monspeliaca*, *Petrosimonia oppositifolia*, *Bromus squarrosus*, *Bromus wolgensis*, *Puccinellia distans*, *Artemisia santonica*.

15.A2351 Східнопонтичні засолені землі з домінуванням видів роду *Halimione*

Atriplexetum verruciferae

Солончакове пониження в межах приморської долини на місці прадавнього русла річки Дніпро (північне узбережжя Чорного моря) з угрупованнями *Atriplex verrucifera*, *Suaeda acuminata*, *Atriplex tatarica* і *Puccinellia distans*, *Puccinellia gigantea*, *Camphorosma monspeliaca*, *Artemisia santonica*, *Limonium gmelini*, *Elytrigia elongata*.

15.A2352 Східнопонтичні засолені землі з домінуванням видів роду *Halocnemum*

Halocnemetum strobilacei

Угруповання лободових на вологих солончаках неподалік від прибрежної смуги солончакової долини на місці прадавнього русла річки Дніпро (північне узбережжя Чорного моря): *Halocnemum strobilaceum*, *Atriplex pedunculata*, *Salsola soda*, *Puccinellia fominii*, *Limonium bellidifolium*, *Suaeda acuminata*.

34.A231 Східнопонтичні *Festucetalia valesiacaе* піщані степи

Піщані степи східнопонтичного регіону збереглися лише на курганах, які знаходяться в умовах ізоляції галофітними угрупованнями (приморська долина в прадавньому руслі річки Дніпро, північне узбережжя Чорного моря) з домінуванням *Festuca valesiaca*, *Marrubium peregrinum*, *Agropyron pectinatum*, *Senecio borysthenicus*, *Verbascum blattaria*.

87.1 Рілля. Парові поля

Сегетальні угруповання, піонерні нітрофільні рослини, які колонізують парові поля, занедбані сільськогосподарські угіддя, виноградники, покинуті квітники і занедбані сади Палеарктичної області.

87.2 Рудеральні угруповання (піонерне поширення рослинності на пустища, біля доріг, в інших місцях)

Polygono-Poetea annuae, *Artemisietea vulgaris*, *Stellarietea mediae* p.

Спільноти піонерних або інтродукованих нітрофільних рослин, які колонізували покинуті місця, порушені природні або напівприродні області, узбіччя та інші проміжні ділянки або порушені землі в межах арктичного, бореального, неморального, середземноморського, степового, пустельного або тропічного регіонів Палеарктики.

Таким чином, в результаті досліджень оселищної диференціації з позицій класифікації Смарагдової мережі нами було описано 14 біотопів, 12 з яких є новими для регіону дослідження та репрезентують у достатній мірі рослинність приморської долини (Робоча неповна версія., 2012).

На 2013 рік в межах проби конкретної флори цього ландшафту наведено 333 види судинних рослин, але під час наступних експедиційних досліджень було виявлено 7 нових видів: *Batrachium rionii*, *Elisanthe viscosa*, *Erodium ciconium*, *Milium vernale*, *Pastinaca clausii*, *Scorzonera parviflora*, *Triglochin maritimum* (Мойсієнко та ін., 2013).

До Зеленої книги України входить угруповання *Stipetum capilataea*, яке на досліджуваній території представлено невеликою популяцією, що

зростає на курганах та малозасолених плакорних ділянках (Зелена книга України, 2002).

Загалом на території проектного РЛП «Долина курганів» виявлено 22 созофіти. Вони займають наступні позиції в різноманітних природоохоронних списках: Світовий Червоний список МСОП – 4 види, Європейський Червоний список – 6, Червона книга України – 8, Бернська конвенція – 1, Конвенція Cites – 3, Червоний список Херсонської області – 7 видів (До рішення..., 2014; Мойсієнко та ін., 2014).

Agrostis maeotica (ЧСХО) – зростає на солонцюватих ґрунтах, рідко зустрічається.

Allium regelianum A.Becker ex Пjin (ЧКУ, МСОП, ЄЧС, Бернська конвенція) – зростає як на курганах так і на рівнинних ділянках полинового степу.

Anacamptis picta (Loisel.) R.M.Bateman (ЧКУ) – спорадично зустрічається на плакорних ділянках полинового степу (в місцях випасу екстенсивного випасу зустрічається по декілька особин на 2-3 кілометри, але на ділянці степу, на якій випас не проводиться, було нараховано більше 400 особин, середня щільність на 1 м кв. складає 3 особини).

Anacamptis palustris (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (ЧКУ, CITES) – зрідка зустрічається в полиновому степу.

Astragalus sulcatus L. (ЧСХО) – місцем зростання є геміпсамофітні луки, де рослина є досить рідкісною.

Astrodaucus littoralis (M.Bieb.) Drude (ЧКУ) – спорадично зростає вздовж берегової смуги затоки.

Centaurea breviceps Пjin (ЄЧС, МСОП, ЧКУ, ЧСХО) – зростає серед геміпсамофітних лук та піщаних кучугур, невелика популяція до 50 особин.

Chartolepis intermedia Boiss. (ЧСХО) – одинична знахідка серед рослинності геміпсамофітних лук.

Dianthus lanceolatus Steven (ЄЧС, СЧС, ЧСХО) – зростає на курганах та в полиновому степу.

Eryngium maritimum L. (ЧСХО) – спорадично зростає вздовж берегової смуги затоки.

Gagea ucrainica L. (ЧСХО) – зрідка зростає на курганах з малим ступенем засолення.

Iris halophyla Pall. (ЧСХО) – зростає серед типової рослинності глікофітних лук та в невеликих пониженнях, які періодично затоплюються. Популяція займає невелику площу у вигляді компактно розташованих скупчень.

Jacobaea borysthenica (DC.) V.Nord. & Greuter (ЄЧС) – спорадично зустрічається на курганах та серед геміпсамофітних лук.

Lepidium pumilum Boiss. et Balansa (ЄЧС) – популяція займає площу приблизно 1 км, середня щільність особин на 1м кв. складає 15. Зростає на

вологих солончаках неподалік від прибрежної смуги, які періодично заливаються під час опадів та вітрових нагонів води із затоки.

Linaria biebersteinii Besser (СЧС) – спорадично зустрічається на курганах та мало засолених ділянках.

Muscari neglectum Guss. ex Ten. (ЧСХО, МСОП) – зростає безпосередньо на курганах та на невеликій відстані від їх підніжжя, досить невелика популяція.

Otites artemisetorum Klokov (ЄЧС) – зростає в прибрежній частині долини, популяція є досить невеликою.

Stipa borysthena Klokov ex Prokudin (ЧКУ) – невелика популяція серед геміпсамофітних лук (імовірно, що ковила було занесено з Іванівського кордону Чорноморського біосферного заповідника).

Stipa capillata L. (ЧКУ) – зустрічається на курганах серед типової степової ксерофітної рослинності.

Thymus borysthenicus Klokov & Des.-Shost. (ЄЧС, МСОП) – невелика популяція (до 20 особин) серед геміпсамофітних лук та слабкохвилястих піщаних кучугур з розрідженим рослинним покривом.

Tragopogon borysthenicus Artemcz. (ЄЧС) – зростає серед геміпсамофітної рослинності, на піщаних кучугурах, спорадично зустрічається вздовж ґрунтових доріг.

Tulipa gesneriana L. (ЧКУ) – зростають лише на 4 курганах (в межах проєктованого РЛП), всього нараховується 36 особин, популяція знаходиться в пригніченому стані через потужну ізоляцію галофітною рослинністю (Червона книга України, 2009; Мойсієнко та ін., 2014).

Отже, соціологічна цінність досліджуваної території є вагомою, оскільки репрезентує ендемічні види Нижньодніпровських піщаних арен, види, які є цінними на державному та світовому рівнях. Рослинні угруповання та особливості функціонування природних абіотичних факторів створюють характерний ландшафт полинових степів.

Землі, на яких планується створити РЛП «Долина курганів» відносяться до Голопристанського району. Проєктований РЛП знаходиться на території двох сілрад: на долю Краснознам'янської сільської ради припадає 1228,6 га площі РЛП, до Садівської сільської ради належить 7458,8 га. Також в заповідну зону «Оджигольська» (Садівська сільська рада) увійшли чотири приватизовані ділянки: 6522385000:07:010:0001; 6522385000:07:010:0002; 6522385000:07:010:0003; 6522385000:07:010:0004, площа кожної складає 2 га, отже землевласниками є фізичні особи (Державне агентство..., 2013).

У запропонованому нами варіанті загальна площа проєктованого РЛП складає 8687,4 га. Зовнішня межа парку на півночі проходить вздовж границі Нижньодніпровських пісків, західна – по узбережжю Ягорлицької затоки, південна межа вздовж сільськогосподарських угідь в комплексі з населеними пунктами і господарськими об'єктами, які виникли на місці

степового масиву. В адміністративному відношенні межі РЛП на півночі співпадають з ґрунтовою дорогою Рибальче – Іванівка (за якою знаходиться Іванівське лісництво) та з межами власне населеного пункту, на заході – з територією Чорноморського біосферного заповідника та Ягорлицького орнітологічного заказника, у південній частині межа РЛП пройде вздовж автодороги Чулаківка – Очаківське (села Очаківське, Вільна Дружинка, Індустріальне, Садове та Пам’ятне). Загальна протяжність зовнішніх меж парку складає 75,5 км.

Згідно чинному законодавству (Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 06.16.1992 року № 2456-ХІІ) на території парку пропонується виділення 4 зони.

Господарська зона (1540,3 га). Розташовується окремими прилеглими до сіл трьома ділянками в периферійній частині РЛП: господарська зона біля сіл Очаківське та Вільна Дружинка (292,3 га); сіл Індустріальне, Садове та Пам’ятне (865,6 га) та села Іванівка (236,3 га). До господарської зони увійшли орні землі, перелоги, господарські будівлі ферм та прилеглі ділянки тирл, інтенсивні пасовища. В господарській зоні спостерігається загрозна інвазія маслинки вузьколистої. Рослинність навколо господарських комплексів представлена угрупованнями з домінування *Pulicncllia distans*, *Bolboschoenus maritimus*, *Limonium gmelini*, *Crypsis aculeata*.

Зона стаціонарної рекреації (131,5 га). Зона стаціонарної рекреації розташовується в приморській частині двома масивами неподалік населених пунктів; біля села Іванівка займає площу 71,2 га та Очаківське – 60,3 га.

Завдяки близькому розташуванню обох ділянок зони стаціонарної рекреації до сіл, проблема інфраструктурного забезпечення зводиться до мінімуму.

Очаківська ділянка зони стаціонарної рекреації знаходиться за околицею одноіменного села на невеликій відстані від Ягорлицької акваторії. Оскільки глибина вод в затоці не перевищує 2,5-3 м (а в межах проєктованого РЛП і ще менше), сюди з цікавістю приїжджають віндсерфери та бажаючи засвоїти майстерність володіння кайтами.

Зона регульованої рекреації (5362,2 га), яка иконує своєрідну буферну роль навколо заповідних ділянок (наприклад, вона відокремлює господарську зону біля Іванівки від заповідної ділянки «Ягорлицька» в середньому на 150 м, а від господарської зони біля с. Очаківське – 1300 м). Вона заповнює весь простір, який не увійшов до інших зон парку, з одного боку зменшуючи можливий негативний вплив ззовні, а іншого – надаючи можливість помірною використання цієї території місцевими жителями, створювати екологічні стежки між заповідними об’єктами, пам’ятками культурної спадщини.

З рослинних угруповань переважають глікофітні луки з домінуванням *Elytrigia elongata* та *Artemisia santonica*. Созологічну цінність представляють наступні рослини, які зростають на курганах – *Anacamptis picta*, *Anacamptis palustris*, *Dianthus lanceolatus*, *Jacobaea borysthenica*, *Linaria biebersteinii*, *Stipa capillata*, *Tragopogon borystenicus*, *Tulipa gesneriana*, *Otites artemisetorum*.

В межах зони регульованої рекреації може проводитися короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць (оскільки в даному конкретному випадку всі археологічні пам'ятки знаходяться в цій зоні); також у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів. На цій території місцеве населення може продовжувати екстенсивний випас худоби (оскільки заважає розвиватися дигресивним процесам в рослинних угрупованнях), збір та заготівля (в межах затверджених лімітів) лікарських рослин та грибів, використання цілющих грязей з солоних пересихаючих озер.

Заповідна зона (1653,3 га) складається з двох ділянок «Оджигольської» (1239,4 га) та «Ягорлицької» (413,6 га). Перша представлена акваторіями солоних озер Оджиголь, Півнів та Рибальчанське, вздовж яких смугами простягаються рослинні угруповання *Artemisia santonica*, *Pulccinellia fominii*, *Pulccinellia gigantea*, *Limonium bellidifolium*, *Suaeda acuminata*, *Halocnemum strobilaceum*, *Salicornia prostrata* (в напрямку від суші до озера). На прилеглих до озер територіях особливу цінність представляють глікофітні луки з рясним представництвом *Iris halophyla*; на курганах та малозасолених ділянках зберіглися популяції *Stipa capillata*, *Allium regelianum*.

Друга ділянка, «Ягорлицька», представлена смугою вздовж узбережжя та невеликою прилеглою ділянкою акваторії Ягорлицької затоки. Смуга рослинності на узбережжі представлена, в основному, угрупованнями на піщаній терасі з домінуванням *Phragmites australis*, серед яких окремими острівками розташовуються біотопи з домінуванням *Elytrigia repens* та *Xantium albinum*. В невеликих зниженнях із достатнім зволоженням зростають лучні угруповання з переважанням *Geranium collinum* та *Daucus carota*. Подалі від морських вод переважає галофільна флора – *Artemisia santonica*, *Artemisia austriaca*, зустрічаються окремі особини *Elaeagnus angustifolia*. Особливу цінність заповідної території представляє популяція *Lepidium pumilum*, також зберіглися популяції *Astrodaucus littoralis* та *Muscari neglectum*. В ландшафтному відношенні територія цікава солончаками, що функціонують як «saltmarsch». Це прибережні солончаки (інакше кажучи, приливні болота), які є прибережними екосистемами. Вони представляють собою смугу між сушею та відкритим водним простором, яка затоплюється морськими водами під

час припливів та відпливів. Тут переважають такі омброфіти, як *Petrosimonia oppositifolia* та *Suaeda acuminata* (Мойсієнко та ін., 2013).

Наявність на території проектного РЛП «Долина курганів» свідоцтв перебування людини вказує на те, що явище трансгресії дійсно впливало на обличчя земель. Опис цієї території входить до першої і мабуть єдиної (по словам автора – Оленковський Миколай Петрович) монографії присвяченій Нижньодніпровським піскам – «Древности Нижнеднепровских кучугур (археология и история)». Саме в межах дослідження Нижньодніпровських піщаних арен опинилась територія, яка є не тільки історико-культурною, археологічною, але й фітосозологічно цінною (Оленковський, 2011).

Оджиголь – це стоябище білозерської культури епохи пізньої бронзи. Було відкрито Ф. Пантак в середині 1920-х років поблизу розташування хутору, поряд з озером Оджиголь. В піщаній котловині зібрана типова пізньобронзова кераміка, яка представлена фрагментами горшків, кубків та іншого посуду.

Івановське ґрунтове поховання випадково виявлено в 1928 році біля села Іванівка, на березі Ягорлицької затоки. Поховання парне, збереглися обидва костяки. Знайдено фрагменти посудів, орнаментованих смугами ті наліпками. На цьому ж місці було знайдено два утюжки-полірувальника, один з яких орнаментований, а інший – масивний з округлою верхньою частиною. Розвиток форм та орнаментатії того часу був направлений на збільшення горщиковидних форм, появу нових форм посудів, таких, як кубки, чаши, миски, корчаги (Ванчугов, 1987).

Ягорлицьке античне поселення – пам'ятка археології національного значення. Знаходиться на східному березі Ягорлицької затоки у 4 км на північний захід від с. Іванівка. Відкрите місцевими краєзнавцями на початку 1970-х років. Обстежене Херсонською експедицією Інституту археології НАНУ в 1973 р. Розкопачні дослідження здійснювались у 1970-х – 1990-х роках А.С. Островерховим та М.П. Оленковським. Останнім встановлено, що пам'ятка складається з двох частин – виробничо-промислової та житлової. Матеріал складається з фрагментів керамічного посуду (амфор, іонійського столового посуду, ліпних посудин), залишків кольорової та чорної металургії, скловаріння, абразивних та металевих знарядь праці, кісток тварин. Пам'ятка є унікальною для вивчення загальноєвропейської культури та історії об'єктом античної архаїки. Датується 6 ст. до н.е.

Як пише науковець, унікальність ягорлицьких курганів багатогранна. По-перше, такої концентрації кочівницьких ґрунтових стародавніх курганів «світ не знає» (згідно інвентаризації 2014 року, яку проводила обласна інспекція охорони пам'яток культури та історії на території урочища нараховується 308 курганів). Нажаль, частина курганів потрапила

в зону зрошеного землеробства і були розкопані археологічною експедицією або знищені) (Сікоза, 2014).

По-друге, це унікальність гіпсометричного положення. Більшість курганів розташована на території абсолютна висота якої становить 0-2 м над рівнем моря, багато ж поховань знаходяться нижче поверхні моря, в товщі ґрунтових вод. Це явище є унікальним не лише для території України, але практично для всієї Європи, крім регіону північно-західного Прикаспію. Що свідчить про те, що вони споруджувалися в періоди, коли рівень Чорного моря був значно нижче, ніж зараз.

І, по-третє, унікальний для України стан збереженості курганів. Їх обриси зазнали незначних змін з часу спорудження насипів, також добре збереглися котловани вибірки ґрунту, використаного для спорудження насипів курганів (Оленковський, 2010; Оленковський, 2011).

Але в цілому територія в порівнянні з більш віддаленими від узбережжя досліджуваними археологами ділянками малозаселена, що свідчить про значний час перебування її під водними масами.

ВИСНОВКИ

Під час обговорення тематики збереження оселищ, які представлені на курганах, з колегами археологами та істориками, виникла альтернативна думка щодо створення на досліджуваній території історичного заповідника замість регіонального ландшафтного парку. Оскільки законодавчо окремі кургани та їх групи мають охоронні зони, то вони вже знаходяться під захистом держави від несанкціонованих порушень цілісності цих об'єктів. Тому надання приморській долині статусу історичного заповідника може стати більш доцільним та прискореним в часі процесом. Залишається звернути особливу увагу на створення домовленості між працівниками природоохоронних напрямків та співробітниками інспекції охорони пам'яток культури та історії щодо особливостей збереження цілісності рослинного покриву.

Отже, аналіз попередніх досліджень свідчить про цінність території приморської долини з природничої та історико-культурної точок зору, тим самим підтверджуючи необхідність створення певного об'єкту охорони з метою збереження типових і унікальних ландшафтів та історичних пам'яток (унікальних не тільки на місцевому, але й на державному рівні).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко М. Ф. Екологія Херсонщини: навч. посіб. / М. Ф. Бойко, С. Г. Чорний. – Херсон, 2001. – 156 с.
2. Бойко М. Ф. Природа Херсонської області. Фізико-географічний нарис / Відп. ред. М. Ф. Бойко. – К.: Фітосоціоцентр, 1998. – 120 с.
3. Ванчугов В. П. О появлении корчаг в памятниках поздней бронзы Северо-Западного Причерноморья / В.П. Ванчугов // Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья: сборник научных трудов. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 44-.

4. Географічна енциклопедія України: В 3-х томах / Редкол.: О.М. Маринич та ін. – К.: Укр. Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1993. – Т.1-3.
5. До рішення XXVI сесії обласної ради VI скликання 13.11.2013 № 893. Червоний список Херсонської області (до друку) / М. Ф. Бойко, І. І. Мойсієнко, О. Є. Ходосовцев. – Херсон, 2013. – 350 с.
6. Дубина Д. В. Галофітна рослинність. Д. В. Дубина та ін. / Відп. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2007. – 315 с.
7. Зелена книга України / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, П.М. Устименко, С.Ю. Попович, Л.П. Вакаренко. – Київ: Наук. думка, 2002. – 253 с.
8. Мойсієнко І. І. Цінна в созологічному відношенні Приморська солончакова рівнина «Долина курганів» (Херсонська область, Україна) // Збірник тез доповідей I-го відкритого з'їзду фітобіологів Херсонщини (Херсон, 6 квітня 2006 р.). / І. І. Мойсієнко. – Херсон: Айлант, 2006. – С. 35-36.
9. Мойсієнко І. І. Популяція *Tulipa gesneriana* в умовах галофітної ізоляції (урочище «Долина курганів», Херсонська область) // VI Ботанічні читання пам'яті Й. К. Пачоського. Збірка тез доповідей міжнародної наукової конференції (Херсон, 19-22 травня 2014 року) / Відп. ред. М.Ф. Бойко / І.І. Мойсієнко, А.О. Шапошникова. – Херсон: Айлант, 2014а. – С. 43.
10. Мойсієнко І. І. Раритетні рослини запроектованого регіонального ландшафтного парку «Долина курганів» (Херсонська область, Україна) // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження глобальної стратегії збереження рослин. Матеріали III міжнародної конференції (Львів, 4-7 травня 2014 року) / І.І. Мойсієнко, А.О. Шапошникова. – Львів: 2014б. – С. 225-227.
11. Мойсієнко І.І. Попереднє функціональне зонування проєктованого проєктованого регіонального ландшафтного парку «Долина курганів» // V відкритий з'їзд фітобіологів Причорномор'я: 25 квітня 2013 р., Херсон / Відп. редактор М.Ф. Бойко / І.І. Мойсієнко, А.О. Шапошникова. – Херсон: ХДУ, 2013. – С. 60.
12. Мойсієнко І.І. Анотований список судинних рослин запроектованого регіонального ландшафтного парку «Долина курганів» (Херсонська область, Україна) / І.І. Мойсієнко, А.О. Шапошникова // Чорноморськ. бот. ж. – 2013. – Т. 9, N 2. – С. 292-299.
13. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2008. – 440 с.
14. Оленковский Н. П. Древности Нижнеднепровских кучугур (археология и история) / Н. П. Оленковский. – Херсон: ОАО «Наддніпряньська правда». 2011. – 184 с.
15. Оленковский Н. П. Древности Ягорлыцкого края: (уникальная история на фоне уникальной природы) / Оленковский Н. П. – Херсон: Библиогр., 2010. – 21 с.
16. Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева, М. И. Котов, Ю. Н. Прокудин и др. – К.: Наукова думка, 1987. – 548 с.
17. Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу / Відп. ред. О. О. Кагало. – Львів: ТЗОВ «ЗУКЦ», 2012. – 277 с.
18. Пачоский И. К. Очерк растительности Днепровского уезда Таврической губернии // Зап. Новорос. о-ва естествоиспытателей / И. К. Пачоский. – 1904. – Т. 26. – 159 с.
19. Сікоза Д. Н. Інвентаризація пам'яток археології розташованих на землях сільгосппризначення, а також на землях резервного фонду Садівської сільської

- ради, станом на 01.01.2014. Архів обласної інспекції з охорони пам'яток історії та культури. – Херсон, 2014. – 47 с.
20. Соломаха В. А. Синтаксономія рослинності України. Третє наближення / В. А. Соломаха. – К. : Фітосоціоцентр, 2008. – 296 с.
 21. Флора УРСР / Відп. ред. М. О. Артеменко. – Львів.: Друкарня АН УРСР, 1950. – Т. 3. – С. 103-104.
 22. Червона книга України. Рослинний світ / І. К. Акімов. – К.: Глобалконсалтинг, 19. – 600 с.
 23. Moysiienko I.I., Sudnik-Wójcikowska B., Slim P, Moraczewski I.R. Impact of the invasive species *Elaeagnus angustifolia* L. on vegetation in pontic desert steppe zone (Southern Ukraine) // Pol. J. Ecol. – 2009. – № 58. – P. 327–339.
 24. Moysiienko I., Shaposhnikova A., Sudnik-Wójcikowska B., Dembicz I. Modern trends in plant cover dynamics of the natural landmark “Valley of the Kurgans” // When theory meets practice: Conservation and restoration of grasslands : Book of abstracts “10th European Dry Grassland Meeting” (24-31 May 2013, Zamość, Poland). – Bydgoszcz: Multigraf S. C., 2013. – P. 54.
 25. Sudnik-Wójcikowska B., Moysiienko I., The flora of kurgans in the west Pontic grass steppe zone of southern Ukraine. Чорноморськ. бот. ж. – 2006. – Т. 2. – С. 14-44.
 26. Державне агентство земельних ресурсів України [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://map.dazru.gov.ua/kadastrova-karta>
 27. Робоча неповна версія назв типів природних середовищ Смарагдової мережі [Електроний ресурс]. Режим доступу: // <http://www.menr.gov.ua/index.php/press-center/news/131-news9/2351-smaragdova-merezha-instrument-okhorony-pryrodnoho-sередovyshcha-isnuvannia-v-yev>

Shapochnikova A.O., Moysienko I.I., Ponomareva A.A.

PHYTODIVERSITY OF PERSPECTIVE REGIONAL LANDSCAPE PARK “VALLEY OF KURGANS” (KHERSON REGION, UKRAINE)

Key words: *kurgans, sozofits, habitats, regional landscape park, historical park.*

Unique mound group (308 mounds) at Yagorlitsky Bay Kherson region is a good example on which to adjust the relationship between nature conservationists and archaeologists in law the purpose of preserving natural and anthropogenic landscape. The presence of the investigated area 22 sozofits protected in protected lists of different levels and are isolated due to combined action of natural and anthropogenic factors, has mounds that are already objects of protection, of particular importance. In this case, cells mounds appear to preserve the remaining vegetation fescue-grass steppes of wormwood steppes and agricultural landscapes. Therefore of regional landscape park, which is able to save and to represent typical vegetation of historical and cultural objects of the study area will reach a new level of national values.

Шапошникова А.А., Мойсиенко И.И., Пономарева А.А.
**ФИТОРАЗНООБРАЗИЕ ПЕРСПЕКТИВНОГО
РЕГИОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКА**

«ДОЛИНА КУРГАНОВ» (ХЕРСОНСКАЯ ОБЛАСТЬ, УКРАИНА)

Ключевые слова: курганы, созофиты, местообитание, региональный ландшафтный парк, исторический заповедник.

Уникальная курганная группа (308 курганов) у Ягорлыцкого залива Херсонской области является хорошим примером, на котором можно отрегулировать отношения между защитниками природы и археологами на законодательном уровне. Наличие на исследуемой территории 22 созофитов, занесенных в природоохранные списки различного уровня и находящихся в изоляции в результате совокупного действия природных и антропогенных факторов, предоставляет курганам, которые уже являются объектами охраны, особое значение. В этом случае курганы предстают очагами сохранения остатков растительности типчаково-ковыльных степей среди полынных степей и агроландшафтов. Поэтому, создание регионального ландшафтного парка, который способен сберечь типичную растительность и репрезентовать историко-культурные объекты исследуемой территории, позволит выйти на новый уровень охраны национальных ценностей.